ಡಾ|| ರಾಜಾರಾಮ ಹೆಗಡೆ

ಕೆಳದಿಯ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ವಿನ್ಯಾಸಗಳ ಸಂಯೋಜನೆ:

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿಯ ವಾಸ್ತುಗಳ ಆರಂಭವಾಗುವಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಭಾರತೀಯ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣ ಪರಂಪರೆ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ದೇಶದ ಉದ್ದಗಲಕ್ಕೂ ಅದರ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಈ ನಿರ್ಮಾಣ ಶೈಲಿಯ ಜತೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿ ವಿಧಾನಗಳು, ಪೌರಾಣಿಕ, ತಾತ್ವಿಕ ಸಂಕೇತಗಳು ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿ ಹರಳುಗಟ್ಟಿದ್ದವು. ಮುಸ್ಲಿಂ ಶೈಲಿ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹೇರಳವಾಗಿ ಭಾರತೀಯ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವೇಳೆಗೆ ತನ್ನದೇ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಭಾರತೀಯ ಮುಸ್ಲಿಂ ಶೈಲಿಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಆದರೂ ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತು ಪದ್ಧತಿಗೂ ಒಂದು ಮೂಲಭೂತ ಭಿನ್ನತೆಯಿತ್ತು. ಅದೆಂದರೆ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣ ತಂತ್ರ. ಛಾವಣಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಕಮಾನುಗಳು ಹಾಗೂ ಆಚ್ಛಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಗುಂಬಜಗಳು ಇಂಡೋ ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಭಾರತೀಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಬಗಳು ಹಾಗೂ ಅಡ್ಡ ತೊಲೆಗಳು, ಛಾವಣಿಯನ್ನು ಆಧರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿದ್ದು, ಮೂಲೆಗಳಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಹಲಗೆಗಳನ್ನಿಡತ್ತಾ ಮುಚ್ಚುವ ಲ್ಯಾಂಟರ್ನ್ ಕ್ರಾಸ್ಡ್ ಪದ್ಧತಿ ಅಥವಾ ಅಂಕಣ ಮುಚ್ಚಿಕೆಯ ಪದ್ಧತಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತು.[1] ಕೇವಲ ನಿರ್ಮಾಣ ತಂತ್ರವೊಂದೇ ಅಲ್ಲದೇ ಕಲಾತ್ಮಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಅಂಶಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟಾರೆ ಸ್ವರೂಪ ಈ ಎರಡು ಶೈಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನ ರೀತಿಯದಾಗಿತ್ತು. ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲೆ ಇಸ್ಲಾಂ ವಾಸ್ತುವಿನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವಿವೇಚಿಸುವಾಗ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಂ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಈ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿರಿಸಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲನೆ ನಡೆಸಬಹುದು.

ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯಿರಲಿ, ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯಿರಲಿ ಕಾಲದಿಂದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದುತ್ತಾ ಬಂದ ಅಂಶವನ್ನು ನಾವು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿ ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅಂತರ್ಗತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅನೇಕ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಶೈಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿ ಣಮಿಸಿತು. ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿಯ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾರದ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನುಸರಿಸಿ ಸಮನಾಗಿ ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ.[2] ಆದರೆ, ಈ ಎಲ್ಲ ಬದಲಾವಣೆಗಳೂ ಈ ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ನಿರ್ಮಾಣ ತಂತ್ರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವು. ಭಾರತೀಯ ಲೌಕಿಕ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬಹುಬೇಗನೆ ಕಮಾನುಗಳು, ಗುಂಬಜಗಳು ಹಾಗೂ ಇತರ ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿಗಳು ಅಳವಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ವಿಜ ಯನಗರ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ ಯಾಗಿ ನಿಂತಿವೆ. ಆದರೆ ಆಶ್ಚರ್ಯದ ವಿಷಯವೆಂದರೆ ವಿಜಯನಗರದ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಪ್ಪಟ ಪಾರಂಪರಿಕ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ ಕೊಂಡು ಬರಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗಂತ ಪಾರಂಪರಿಕ ದೇವಾ ಲಯ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಯೇ ಇರಲಿಲ್ಲ ವೆಂದಲ್ಲ ಅಂತಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದಿಂದ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ, ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಆದ ಭಾರ ತೀಯ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ವಿಕಾಸವನ್ನು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹದಿನಾರನೆಯ ಶತಮಾನದ ನಂತರ ಕೆಳದಿ ಅರಸರು ಆಳಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಅಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗಶೀಲತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಬದ್ಧವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿಯ ಸಂಯೋಜನೆಯನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದು. ಪ್ರೊ. ಸುಂದರ ಅವರು ಈಗಾಗಲೇ ಕೆಳದಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಸವಿವರವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಆ ದೇವಾಲಯಗಳ ಈ ಮೇಲಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಯನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿಯ

ಯಾವ ಅಂಶಗಳು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನೂ ಕೂಡ ವಿಮರ್ಶಿಸಿದ್ದಾರೆ.[3] ಅದನ್ನು ಮತ್ತೂ ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸುವುದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಬಂಧದ ಉದ್ದೇಶ.

ವಿವರಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೆಲ ಮುಖ್ಯ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುವುದು ಅಗತ್ಯ:

1) ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಇಂಡೋ-ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿಗೆ ಬಿಜಾಪುರ ಶೈಲಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಇದೆ. ಕಾಲಾನುಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಅಂಶಗಳ ಆಧಾರವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಶೈಲಿಸಾಮ್ಯತೆಯಿಂದಲೂ ಈ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಬರಬಹುದು. 2) ಅಳವಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಇಂಡೋ-ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಅಂಶಗಳು ಅಲಂಕಾರ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಾಗಿ ಬಾಹ್ಯ ಸ್ವರೂಪ ಕ್ಕಷ್ಟೇ ಸೀಮಿತವಾಗಿವೆಯೇ ಹೊರತು ನಿರ್ಮಾಣ ತಂತ್ರದ ಬದಲಾವಣೆಯಾಗಿ ಅವು ಬಂದಿಲ್ಲ. 3) ಇಂತಹ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಅದಷ್ಟೂ ಕೆಳದಿ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಅಥವಾ ಮಾರ್ಪಾಟಾಗಿ ಅಳವಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಕೆಳದಿ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಡೋ-ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿಯ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

1. ಕಮಾನುಗಳು

ಈ ಮೊದಲೇ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದಂತೆ ಯಾವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲೂ ನಿಜವಾದ ಕಮಾನು ತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತ ಕಮಾನುಗಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕುತೂಹಲಕಾರಿಯಾದ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಹಲವು ವಾಸ್ತು ವಿನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಮಾನುಗಳ ಬಳಕೆಯಾಗಿದೆ.

ಅ) **ವಾತಾಯನದ ರೂಪದಲ್ಲಿ:** ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಅಘೋರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನಂದಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಈ ತರಹದ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಚೌಕಾಕಾರ ಅಧಿಷ್ಠನಾದ ಮೇಲೆ ಅಘೋರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಎದುರಾಗಿ ಇರುವ ಕಮಾನು ಆಕೃತಿಯ ಬಾಗಿಲೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಉಳಿದ ಮೂರು ಕಡೆಗೂ ಒಂದೊಂದು ಪಕ್ಕಕ್ಕೂ ಎರಡೆರಡರಂತೇ ನೀಳವಾದ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಘೋರೇಶ್ವವರ ದೇವಾಲಯದ ಗೂಢಮಂಟಪದ ಮುಂದಿನ ಅರ್ಧ ಭಾಗದ ಗೋಡೆಗೆ ಮೂರು ಕಡೆಯಲ್ಲೂ ಸಾಲಾಗಿ ಕಮಾನಿನ ಜಾಲ ವಾತಾಯನಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವು ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದ್ದು, ಕಕ್ಷಾಸನದ ಹೊರ ಭಾಗದ ಸ್ತಂಭ ಶಿಖರಗಳ ಸಾಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಯೋಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಈ ಎಲ್ಲ ಕಮಾನುಗಳೂ ಕಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಇವುಗಳ ಹೊರ ಚೌಕಟ್ಟಿಗೆ ಕೆತ್ತಿರುವ ಕೋಷ್ಠ ಪಂಜರ ಅಪ್ಪಟ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯದು. ಎರಡೂ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಪಂಜರದ ಪಾದಗಳು ಹಾಗೂ ಕಮಾನಿನ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಖರ ಇವನ್ನೆಲ್ಲ ಕೆತ್ತಿ ಉಬ್ಬಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಕೆಳದಿ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಕೋಷ್ಠ ಪಂಜರದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲೇ ಇದೆ.

ಆ) **ದ್ವಾರಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ:** ಈ ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾದ ಇಕ್ಕೇರಿಯ ನಂದಿಮಂಟಪದ ದ್ವಾರವಲ್ಲದೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಬೇರೆಯದೇ ರೀತಿಯ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಾಹ್ಯ ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿದ್ದುದನ್ನು ಕೆಲ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಅವು (1) ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಅಖಿಲಾಂಡೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ ಮಂಟಪದಿಂದ ಸುಖನಾಸಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ದ್ವಾರ. (2) ವರದಾ ಮೂಲದ ವರದಾಂಬಾ ದೇವಾಲಯದ ಸುಕನಾಸಿಯ ದ್ವಾರ. (3) ಕವಲೆದುರ್ಗದ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರ. (4) ಮಲ್ಲಂದೂರು ಕೆರೆಯ ಮಧ್ಯದ ಬಸವನಗುಡಿಯ ದ್ವಾರ. ಈ ಎಲ್ಲ ಕಮಾನುಗಳು ಕಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಹೊಂದದೇ ನೇರವಾಗಿದ್ದು, ಅವುಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಅವು ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್ ಶಾಹಿ ಕಾಲದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಈ ಕಮಾನುಗಳ ಅಲಂಕರಣ ಕೂಡ ಪ್ರಬಲವಾಗಿ ಇಂಡೋ-ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ.[4] ಅಖಿಲಾಂಡೇಶ್ವರಿದೇವಾಲಯದ ಕಮಾನುಗಳ ಅಂಚನ್ನು ಶಾಖೆಗಳಾಗಿ ಸೀಳಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಕೆಲ ಕಮಾನುಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಗುಂಡುಗಳ ಸರವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಕಮಾನಿನ ಅಂಚಿಗೆ ಕೆತ್ತಲಾದ ನಕ್ಷೆಯ ಪಟ್ಟಿಯ ತದ್ವತ್ತ ರೂಪಗಳನ್ನು ಬಿಜಾಪುರಿ ಕಮಾನುಗಳಲ್ಲೂ ನೋಡಬಹುದು. ಕಮಾನಿನ ಮೇಲಿನ ಎರಡೂ ಮಗ್ಗಲುಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದ್ದು ಬಿಜಾಪುರದ ಕಮಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಚಾಚು ಬೋದಿಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಿದ ನಕ್ಷೆಯನ್ನು ನೆನಪಿಸುತ್ತಿದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ತೀರಾ ನಾಜೂಕಾಗಿ ಈ ಕಮಾನನ್ನು ಕೆಳದಿ ಪ್ರದೇಶದ ಶೈಲಿಗೆ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಮಾನಿನ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರ

ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದ ಪಟ್ಟಿಗಳಿವೆ. ಮೇಲೆ ಎರಡೂ ಮಗ್ಗುಲುಗಳಲ್ಲೂ ಹಂಸಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಎರಡು ಗಿಳಿಗಳ ಕೆತ್ತನೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಮಲ್ಲಂದೂರು ಕೆರೆಯ ಬಸವ ಗುಡಿಯಲ್ಲೂ ನೋಡಬಹುದು.

(ಇ) **ಕೋಷ್ಟನಾಸಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ:** ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಲಾದ ಕೆಲ ದೇವಾಲಯ ಶಿಖರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಸೋಮಾಪುರದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಚಿಕ್ಕ ಕಮಾನು ಗೂಡುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಹಾರಗಳ ಶಾಲಾ, ಕೂಟ ಪಂಜರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಸರಳ, ಸುಲಭ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಅಂತ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ತೀರಾ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕೆಳದಿ ಕಾಲದ ಹಾಗೂ ತದನಂತರದ ದೇವಾಲಯ ಶಿಖರಗಳಲ್ಲಿ ಈಗಿನ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಹಾಗೂ ಹೊನ್ನಾಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತೀರ್ಥ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿರುವ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಖರ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮಂಡಳಿಯ ಮಠದ (ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕನ ಸಮಾಧಿ) ಮುಖ ಮಂಟಪದ ಮೇಲಿನ ಹಾರ ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂಥ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ಮಂಡಳಿ ಮತ್ತು ತೀರ್ಥರಾಮೇಶ್ವರದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಈ ರೀತಿ ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಕಮಾನುಗಳು ಯಾವವೂ ನಿಜವಾದ ಕಮಾನು ನಿರ್ಮಾಣ ತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದವುಗಳಲ್ಲ. ಕೆಳದಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಭಾಗಗಳು ಹಲಗೆ ಗೋಡೆಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಂಥ ಕಮಾನುಗಳಿಗೆ ವಾಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ನಿಜವಾದ ಕಮಾನಿನ ಕಾರ್ಯಗಳಿಲ್ಲ. ಇವು ಕೇವಲ ನವೀನ ಅಲಂಕರಣಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಕಮಾನುಗಳ ಆಕಾರ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಬಿಜಾಪುರ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿ ಕಾಲದವುಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಕಚ್ಚುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕಮಾನುಗಳು ಬಿಜಾಪುರದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪಕ್ಕೆ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಸಮಕಾಲೀನ ವಿಜಯನಗರ ಲೌಕಿಕ ವಾಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದವು ಎಂಬುದು ಕಮಲ ಮಹಲಿನಂಥ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ನಾವು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಲಂಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ಹೋಲುವ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ. ಕೆಳದಿ ಪೂರ್ವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಮಕರ ತೋರಣಗಳನ್ನು, ಕಪೋತನಾಸಿಗಳನ್ನು ಮೂರ್ತಿಗಳ ಹಿನ್ನೆಲಯ ಲತಾತೋರಣ ಅಥವಾ ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನು ದೇವಾಲಯ ಅಲಂಕರಣದ ಭಾಗವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ವಿಜಯನಗರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಮಂಟಪದ ಮೇಲಿನ ಹಾರದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾಂತರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಗೂಡುಗಳು ಕೂಡ ಭಾರತೀಯ ಶೈಲಿಯ ಕಮಾನನ್ನುತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಕಚ್ಚುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ಈ ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಭಾರತೀಯ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಕೆಳದಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಮಾನುಗಳ ಈ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಂದ ವಿಕಾಸ ಹೊಂದಿರದೇ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಅಂಶಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಕೆಳದಿ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ ಚೌಕವಾದ ಬಾಗಿಲುಕಟ್ಟಿನ ಬದಲಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅವು ಕಿಟಕಿಗಳಿರಬಹುದು, ಬಾಗಿಲುಗಳಿರಬಹುದು ಇಲ್ಲ ಪಂಜರಗಳಿರಬಹುದು. ಹಾಗಾಗಿ ಅವು ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿಯ ಕಮಾನುಗಳನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಶಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಬಾಗಿಲುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಥ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ಕೆಳದಿ ಪರ್ಯಾಯವಾದ ಮಕರ ತೋರಣವನ್ನು ಅಂಚಿಗೆ ಅಳವಡಿಸದೇ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಅಲಂಕರಣವನ್ನೇ ಅನುಕರಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಈ) **ಕಂಗುರಗಳು ಹಾಗೂ ಮಿನಾರೆಟ್‌ಗಳು:** ಬಹುಶ: ಕೆಳದಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಇಂಡೊ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಅಂಶಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಾದವುಗಳೆಂದರೆ ಕಂಗುರಗಳು. ದ್ರಾವಿಡ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪ್ರಸ್ತರದ ಮೇಲೆ ಹಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಗುರಗಳು ಹಾಗೂ ಕರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಮಿನಾರ್‌ಗಳಂಥ ಉಬ್ಬುಗಳು ಯೋಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಇಕ್ಕೇರಿಯ ನಂದಿಮಂಟಪದ ಮೇಲೆ, ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ಸುತ್ತುಮುತ್ತಲಿನ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಗರ ನೀಲಕಂಠ ದೇವಾಲಯ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ, ಸೋಮಾಪುರದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕೇವಲ ಶೈವ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗ

ಳಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳಲ್ಲೂ ಇವುಗಳ ಸಂಯೋಜನೆಯಿದ್ದುದು ಇದರ ವ್ಯಾಪಕತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ, ದಖ್ಖನ್ನಿನ 16ನೇಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇಂಡೋ-ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ವಾಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾರದ ಮೇಲೆ ಕಂಗುರಗಳ ಅಲಂಕರಣ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಕೆಲ ಕಲಾತ್ಮಕ ವಾಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಗುರಗಳ ವಿನ್ಯಾಸವೂ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯನ್ನು ತಳೆಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಮುಮ್ಮಾಲೆಯ ಎಲೆಗಳಂಥ ವಿನ್ಯಾಸಸರ್ವಸಾಧಾರಣವಾಗಿತ್ತು. ಕೆಳದಿಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೋಡಬಹುದು. ಇಕ್ಕೇರಿಯ ನಂದಿಮಂಟಪದ ಛಾವಣಿಯ ಕರ್ಣಗಳಲ್ಲಿಯ ಮಿನಾರೆಟ್‌ಗಳ ಖಂಡ ಕಂಗುರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎದ್ದಿದ್ದು ತುದಿಗೆ ಗುಮ್ಮಟದಂಥ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇವು ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಮಿನಾರ್‌ಗಳ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಕಿರುಗುಮ್ಮಟಗಳಂತೇ ಸದರವಾದ ಬುಡವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಪೂರ್ಣ ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ತಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ನಗರದ ನೀಲಕಂಠ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಖರದ ಕರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಕಿರುಗುಮ್ಮಟಗಳ ಬದಲು ಅದೇ ಶೈಲಿಯ ಕಲಶ ಹಾಗೂ ಸ್ತೂಪಿಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆ ಕೆಲ ಇಂಡೋ-ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಹಾಗೂ ದ್ರಾವಿಡ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯಾಗುವ ಅಂಶಗಳಿವೆ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ನಿದರ್ಶನವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇಂಥ ಮಿನಾರೆಟ್‌ಗಳು ಸರಳಖಂಡಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿಯಷ್ಟೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ಗುಮ್ಮಟ: ಸ್ವಲ್ಪ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕೆಳದಿ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಖರ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಪುನನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೊಳಪಡಿಸಿದ ಶಿಖರಗಳು ಚಾಲುಕ್ಯ - ಹೊಯ್ಸಳ ಹಾಗೂ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ವಿಚಿತ್ರ ಮಾರ್ಪಾಟುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ವಿಶೇಷ ರೂಪಗಳೂ ಉಕ್ಕಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಒಂದೇ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇಂಡೋ-ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿ ಶೈಲಿಯ ಗುಮ್ಮಟವನ್ನು ಹೋಲುವ ವಿಚಿತ್ರ ಶಿಖರವನ್ನು ನಾವು ನೋಡಬಹುದು. ಆ ದೇವಾಲಯ ನಗರದ ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ. ಇಲ್ಲಿ ಚತುರಸ ವಿಮಾನದ ಪ್ರಸ್ತಾರದ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ನಂದಿಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಚ್ಚೌಕದ ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ದ್ರಾವಿಡ ವಿಷ್ಣುಚ್ಛಂದ ಶಿಖರದ ಜೋಡಣೆಯಿದೆ. ಆದರೆ ಇಡೀ ಶಿಖರವೇ ಗೋಲಗುಮ್ಮಟ ಅಥವಾ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಂಥ ಗುಮ್ಮಟಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಮಿನಾರೆಟ್‌ನ್ನು ನೆನಪಿಸುವಂಥ ಕಲಶ, ಸ್ತೂಪಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸಿ, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಗುರಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಶಿಖರದ ತಳ ಸ್ವಲ್ಪ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು, ಗುಮ್ಮಟದಂತೇ ಅದು ಬಾಗುತ್ತಾ ಮೇಲೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿಖರ ವಿವರಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರೀವ ಕೋಷ್ಠಗಳಂಥ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದ್ದು, ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ದ್ರಾವಿಡ ಕೂಟಶಾಲೆಯನ್ನು ಹಾಗೂ ದೊಡ್ಡದಾದ ಕೀರ್ತಿ ಮುಖವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಖರ ಕುತೂಹಲಕಾರಿಯಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಮತ್ತು ಇಂಡೋ-ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಯ ಮಿಶ್ರಣವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ವಿವರಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಗುರಗಳನ್ನು ವೇದಿಕೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಇಂಡೋ-ಇಸಾಮಿಕ್ ಎನ್ನಬಹುದಾದ ಯಾವ ಅಂಶಗಳೂ ಕಾಣದಿದ್ದರೂ ಮೇಲ್ನೋಟಕ್ಕೆ ಬಿಜಾಪುರ ಶೈಲಿಯ ಗುಮ್ಮಟವನ್ನು ದಟ್ಟವಾಗಿ ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಈ ಶಿಖರದ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಗುಮ್ಮಟಗಳು ಶಿಲ್ಪಿಯ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದದ್ದು ನಿಸ್ಸಂಶಯ.

ಕೆಲ ಪರಿಶೀಲನೆಗಳು: ಪ್ರೊ. ಸುಂದರ ಅವರು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದಂತೆ ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಕಾಲದ ಆದಿಭಾಗದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಡೋ-ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಅಂಶಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಇಂಥ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ದೇವಾಲಯಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಅಘೋರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೇ ಮೊದಲಿನದಿರಬಹುದು. ಹದಿನೇಳನೆಯ ಶತಮಾನದ ನಂತರ ಇಂಥ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಪ್ರಚಲಿತಲದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರಬಹುದು. ಇಕ್ಕೇರಿಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲೂ ಇಂಡೋ-ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಅಂಶಗಳು ನಂತರ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರಬಹುದಾದ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಪ್ರೊ. ಸುಂದರ ಅವರು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುತ್ತಾರೆ.[5] ಈ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಇನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಲು ಅವರೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸರಿಯಾದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವಿವರಗಳು ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಥ ರಿಪೇರಿಗಳು ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಬಾರಿ ಆಗಿರಬಹುದು ಎಂಬುದು ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದ ಬುಕಾನನ ವರದಿಯಿಂದ ವಿದಿತವಾಗುತ್ತದೆ.[6] ಆತನ ಪ್ರಕಾರ ಅವನು ಇಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಈ ದೇವಾಲಯದ ರಿಪೇರಿಗಾಗಿ ಗೋವಾದಿಂದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳನ್ನು ಕರೆಸಲಾಗಿತ್ತಂತೆ. ಅಖಿ

ಲಾಂಡೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯದ ಕಮಾನು ಬಾಗಿಲುಳ್ಳ ಮುಖ ಮಂಟಪ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲ ವಾಸ್ತುವಿಗೆ ನಂತರ ಸೇರಿಸಿದ್ದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಆದರೆ ಅವೆರಡರ ಮಧ್ಯದ ಕಾಲ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ತೀರಾ ಅಲ್ಪವಾಗಿರಬಹುದು. ಕಮಾನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮಂಟಪದ ಉಳಿದ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಸಮಕಾಲೀನ ಕೆಳದಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆ. ನಂದಿಮಂಟಪ ಕೂಡ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಕಟ್ಟಡವಾಗಿದ್ದು, ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ನಿರ್ಮಿಸಿಬಹುದಾಗಿದ್ದರೂ, ಅದರಲ್ಲಿಯ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಸ್ತಂಭಗಳು, ಕೋಷ್ಠ ಪಂಜರಗಳೆಲ್ಲ ಸಮಕಾಲೀನ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಹಾಗಾಗಿನಂದಿ ಮಂಟಪದ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಅಂಶಗಳು ಕೂಡ ಬಹಳ ನಂತರದ್ದಲ್ಲ. ಇಂಥ ಶಿಲ್ಪ ವಿನ್ಯಾಸಗಳ ಶೈಲಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಕಾಲಗಣನೆ ಮಾಡಬಹುದೇ ಹೊರತು ಹದಿನೈದು – ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಅಂತರವನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಲು ದು–:ಸ್ಸಾಧ್ಯವಾಗಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಘೋರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮಂಟಪದ ಭಿತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕಮಾನು ಕಿಟಕಿಗಳನ್ನು ನಂತರ ಸೇರಿಸಿರಬೇಕಾದರೆ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳು ಇದ್ದವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದರ ಜತೆಗೆ ಪುನರ್ನಿರ್ಮಿಸುವಾಗ ಏಕೆ ಇಷ್ಟು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಯಿತು ಎಂಬುದು ಕೂಡ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಕೆಳದಿ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಸುವ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ವಿನ್ಯಾಸಗಳೂ ಹದಿನೇಳನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಕಂಗುರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದವು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಬರಲಿಲ್ಲ. (ಕಂಗುರುಗಳ ಜೋಡಣೆ ಕೆಳದಿ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕಷ್ಟೇ ಸೀಮಿತವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ.ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹದಿನೇಳನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಿಪೇರಿಗೊಳಗಾದ ಕೆಲ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಗುರಾ ವಿನ್ಯಾಸಗಳ ಜೋಡಣೆಯನ್ನು ನೋಡಬಹುದು).[7] ಆದರೆ ಉಳಿದ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅವು ಒಂದು ಮಿಶ್ರ ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿ ಕೆಳದಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯದೇ ಪ್ರಯೋಗಾತ್ಮಕವಾಗಿಯಷ್ಟೇ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಕಟ್ಟುಗಳ ಕಮಾನುಗಳು ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ, ಕಲಾತ್ಮಕತೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ದೇವಾಲಯಗಳಲೆಲ್ಲಾ ಸಿಕ್ಕುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೇ ರೀತಿ ನಗರದ ನೀಲಕಂಠದೇವಾಲಯದ ಶಿಖರ ಕೂಡ ಅಂಥ ಒಂದೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಕಮಾನು ದ್ವಾರಗಳು ಅಪರೂಪಕ್ಕೆ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಕೆಳದಿ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಂತಿವೆ. ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕೂಡ ನಮಗಿನ್ನೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಗೊತ್ತಾಗಿಲ್ಲ. ಹೊಂಬುಜ, ಬಿಳಗಿ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಅವರು ಕೆಳದಿ ಇಕ್ಕೇರಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[8] ಆದರೆ ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸುವ ಹೊಸ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದವರ ಬಗ್ಗೆ ಏನೂ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನೇ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದಾದರೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಸಾಧ್ಯತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಿ ಕೆಳದಿ ವಾಸ್ತು ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಣತಿ ಹೊಂದಿದ್ದ. ಈ ಮೊದಲೇ ಚರ್ಚಿಸಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಅಂಶಗಳೆಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರ ವಿನ್ಯಾಸಗಳೇ ಹೊರತು ನಿರ್ಮಾಣ ತಂತ್ರಗಳಲ್ಲ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಕೆಗೆ ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಸ್ವರೂಪ ಇದ್ದರೂ ವಿವರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಳದಿ ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಇದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಅಂಶಗಳು ಪ್ರಯೋಗಶೀಲತೆಯ ಅಂಶಗಳಾಗಿ ದ್ರಾವಿಡ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಅಂಶಗಳಾಗಿ ಇವೆ. ಈ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಕಮಾನು ಬಾಗಿಲುಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊರತಾಗುತ್ತವೆ. ಕಮಾನುಗಳೊಂದೇ ಅಲ್ಲ, ಅದರ ಅಂಚಿನ ಅಲಂಕರಣವನ್ನು ಕೂಡ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಸಂಪ್ರದಾಯದಿಂದ ಅಳವಡಿಸುವಷ್ಟು ಪರಿಣತಿ ಆ ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಇದ್ದದ್ದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಹಾಗಾಗಿ ಕೆಳದಿ ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಈ ಒಟ್ಟೂ ಸ್ವರೂಪ ಹೇಗೆ ಕರಗತವಾಗಿರಬಹುದು ಎಂಬುದು ಕುತೂಹಲಕಾರಿ. ಒಂದು ಸಾಧ್ಯತೆ ಎಂದರೆ ಕೆಳದಿ ಕಾಲದ ಲೌಕಿಕ ವಾಸ್ತು ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಈ ಅಲಂಕರಣವನ್ನು ನೀಡಿರಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ನಾವು ಕೇವಲ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅವಲಂಬಿಸಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಹದಿನಾರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೆಳದಿ ಲೌಕಿದ ವಾಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ವಿನ್ಯಾಸಗಳ ಸಂಯೋಜನೆ ನೋಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಿಗದಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಹವಲ್ಲ. ಆ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ಲೌಕಿಕ ವಾಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಅಂಶಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗಿದ್ದವೆಂಬುದು ನಮಗೆ ವಿಜಯನಗರದ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಇಕ್ಕೇರಿ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿನ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲೂ ಇದಕ್ಕೆ ಸೂಚನೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.[9] ಕಟ್ಟು ಕಮಾನುಗಳು ಹದಿನೇಳನೆಯ ಶತಮಾನದ ನಂತರ ಎಷ್ಟೊಂದು ಜನಪ್ರಿಯ

ವಾಗಿದ್ದವೆಂದರೆ ಹದಿನಾರನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ದ್ರಾವಿಡ ವಿನ್ಯಾಸಗಳ ಜತೆ ಸಂಯೋಜಿಸಿದ ಮಿಶ್ರ ಶೈಲಿ ನಮಗೆ ವಿಜಯ ನಗರದ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಹದಿನೇಳನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕೆಳದಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೇ ಇರುವ ಸಂತೆ ಬೆನ್ನೂರಿನ ಪುಷ್ಕರಿಣಿಯ ಮಂಟಪಗಳು ಕೂಡ ಇಂಥ ಒಂದು ಸುಂದರ ಸಮ್ಮೇಳನವನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[10] ಹದಿನಾರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೆಳದಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಮೂಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲದೇ ಅವುಗಳ ಶಿಕ್ಷಣವೂ ಇದ್ದಿರಬೇಕು.

ಕೆಳದಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ವೈವಿಧ್ಯತೆ ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಮುಖ್ಯ ಅಂಶ. ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೊಳಪಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪವಾದ ವಿಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಬಹುದು. ಚಾಲುಕ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಅಂಶಗಳ ಜತೆ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ದ್ರಾವಿಡ ವಾಸ್ತು ವಿನ್ಯಾಸ, ಇವು ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಸೇರದ ಅನೇಕ ಅಪ್ಪಟ ಸ್ಥಾನಿಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗುರ್ತಿಸಬಹುದು.

ಕೆಳದಿ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಏಕರೂಪತೆ ಇರಲೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಸ್ತಂಭಗಳು, ಬಾಗಿಲು ಕಟ್ಟು (ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಶಿಖರದ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿನಿರ್ಮಿಸಿದ ನಂದಿಗಳು) ಇವುಗಳನ್ನು ಕಾಲ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಕೊಳ್ಳಬಹುದು.[11] ಆದರೆ ಒಂದು ಸಂಪ್ರಾದಾಯಿಕ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣ ಶೈಲಿಗೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಕಟ್ಟುಬಿದ್ದದ್ದು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಳದಿ ರಾಮೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಂಟಪಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಶೈಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಅರಗದ ಕಲ್ಲಿನ ಮಾಡುಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆ, ಪುನರ್ನಿರ್ಮಿತ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿಚಿತ್ರ ಶಿಖರಗಳು ಹೀಗೆ ಒಂದು ಪ್ರಬಲ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಉಪಯೋಗ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ವಾಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದದು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಸ್ಥಾನಿಕ ಶೈಲಿಗಳು, ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ವಹಿಸಿದ್ದು ವಿದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಯಾವವುದೇ ಹೊಸ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನಿಕ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವೈಧ್ಯತೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಸಹಜವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಭಾರತೀಯ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಅಪೂರ್ವ ಉದಾಹರಣೆ.

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ

1. ಎರಡು ಶೈಲಿಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಸರಳೀಕರಿಸಿ ಹೇಳಬಹುದಾದರೆ ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಮಾನು ಹಾಗೂ ಗುಮ್ಮಟಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ತಂತ್ರ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ದೆಹಲಿಯ ಗುಲಾಮಿ ಸಂತತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿನ್ನೂ ಇವುಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಕರಗತ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರಲಿಲ್ಲ. ನಂತರ ಸುಲ್ತಾನನ ಪತನಾನಂತರ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಶೈಲಿಗಳು ಅವುಗಳನ್ನು ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬದಲಾಯಿಸಿದವು. ನೋಡಿ: ಝಡ್.ಡಿ. ದೇಸಾಯಿ. 'ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್'1 1986 (ಎರಡನೇ ಮುದ್ರಣ) ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.ಪು.30-42.
2. ದಖಿನ್‌ನಿನ ಬಿಜಾಪುರ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯ ಇಂಡೋ–ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ವಾಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದಖಿನ್‌ನಿನ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಶೈಲಿಯ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಹಾಗೂ ವಾಸ್ತು ತಂತ್ರಗಳು ಹಲವಷ್ಟು ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗಿದೆ. ನೋಡಿರಿ: ಪರ್ಸಿ ಬ್ರೌನ್,1981 (ಏಳನೆ ಮುದ್ರಣ) 'ಇಂಡಿಯನ್ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್ – ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಪಿರಿಯಡ್'ಡಿ.ಬಿ. ತಾಪೊರವಾಲಾ ಸನ್ಸ್, ಬಾಂಬೆ. ಹದಿನಾಲ್ಕನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಪು.73-78 ಹಾಗೂ ಝಡ್.ಡಿ. ದೇಸಾಯಿ ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದು ಪು.37 ರಿಂದ 40.
3. ಅ.ಸುಂದರ 'ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪ' - ಸಂಪುಟ 1 ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ. ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು. 1986 ಮುನ್ನುಡಿ.
4. ಹೆನ್ರಿ ಕಸೆನ್ಸ್ 'ಬಿಜಾಪುರ ಎಂಡ್ ಇಟ್ಸ್ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರಲ್ ರಿಮೇನ್ಸ್' ಎ.ಎಸ್.ಐ. ಸಂ.37, 1976 ಇಂಪೀರಿಯಲ್ ಸೀರೀಸ್, ಭಾರತೀಯ ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್ ಹೌಸ್, ಚಿತ್ರ 12ರಲ್ಲಿ ಅಂಥ ಕೆಲ ನಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅಂಥ ನಕ್ಷೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಅಘೋರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನಂದಿ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ನಂದಿ ಮಂಟಪದ ದೀರ್ಘ ವಾತಾಯನಗಳ ಕಮಾನುಗಳ ಅಂಚಿಗೆಅವುಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿಲ್ಲ.

5. ಅ.ಸುಂದರ ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದು – ಮುನ್ನುಡಿ.
6. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್ – 1807 " ಎ ಜರ್ನಿ ಫ್ರಮ್ ಮದ್ರಾಸ್ ಥ್ರೋದ ಕಂಟ್ರೀಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್,ಕೆನರಾ, ಎಂಡ್ ಮಲಬಾರ್" ಸಂಪುಟ 3 – 1988 ಮೊದಲನೆ ಎ.ಇ.ಎಸ್.ರಿಪ್ರೋರ್ಟ್. ಏಶಿಯನ್ ಎಜುಕೇಶನ್ ಸರ್ವೀಸ್ ಪು.257.
7. ಅಂಥ ನಂತರದ ಸೇರ್ಪಡೆಯನ್ನು ಹಂಪಿಯಲ್ಲೂ, ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲೂ ನೋಡಬಹುದು.
8. ಕೆಳದಿ ಗುಂಡಾಜೋಯಿಸ್ 1980, "ಕೆಳದಿ ಇಕ್ಕೇರಿ ದೇಗುಲಗಳ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ" 'ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಪುಟ' 10, ಸಂಚಿಕೆ 3, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಪು 44.
9. ಇಕ್ಕೇರಿ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯ ಅವಶೇಷವೊಂದಿದೆ. ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಂದರವಾದ ಕಮಾನುಗಳುಳ್ಳ ಪಡಸಾಲೆಯೊಂದರ ಅರ್ಧಂಬರ್ಧ ಕುರುಹುಗಳಿವೆ.
10. 'ಮೈಸೂರು ಆರ್ಕಿಯಾಲಜಿಕಲ್ ರಿಪೋರ್ಟ್' 1937, ಪುಟ 60.
11. ಕೆಳದಿ ಕಾಲದ ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸ್ತಂಭಗಳು, ತಲವಿನ್ಯಾಸ, ಭಿತ್ತಿ ಅಲಂಕರಣ, ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಶಿಖರ ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶೈಲಿಯೊಂದು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಆದರೆ, ಶಿಖರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇಂಥ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಆದಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಸ್ಥಾನಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.